

Szent István Egyetem
Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar
Szarvas

Három 18. századi Habsburg főhercegnő
Mária Terézia lányainak családi és dinasztikus szerepköre

Konzulens tanár:
Dr. Gurka Dezső
főiskolai tanár

Készítette:
Kovács Dorottya
tanító szakos hallgató

2014

NYILATKOZAT

Én, Kovács Dorottya teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott szakdolgozat a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Szarvas, 2014. április 12.

A szerző aláírása

Tartalomjegyzék

NYILATKOZAT	2
1. Bevezetés: Mária Terézia gyermekei.....	5
2. Nők helyzete a 18. században	6
3. Mária Terézia leányai	9
3.1. Mária Krisztina – a kedvenc leány	9
3.2. Mária Anna – a „púpos Marianna”	13
3.3. Marie-Antoinette – a dinasztia áldozata	15
4. Összegzés: Mária Terézia anyaszerepének politikai metamorfózisa	20
Felhasznált irodalom	22
Mellékletek.....	24

*Az uralkodók mind emberekből állnak, és ha
voltak köztük gonoszok, voltak jók is... Engedd
meg hát olvasó, hogy halála után egy jó fejedelem-
asszony érdemeiről beszélhessek.
(Bessenyei György: *Tariménes utazása*)¹*

¹ Idézi: Ifj. Barta János: *Mária Terézia*, 5.

1. Bevezetés: Mária Terézia gyermekei

Mária Terézia, (1. melléklet) 18. századi, felvilágosult abszolutisztikus uralkodó volt, 1740 és 1780 között. Jobbára a történelemkönyvek lapjain keresztül ismerhetjük meg, melyek főként a legfontosabb reformintézkedéseit taglalják. Annyit általánosságban szoktunk volt ismerni vele kapcsolatban, hogy a *Pragmatica Sanctio* törvénye segítségével kerülhetett trónra, s uralkodhatott közel 40 évig. Rendeletei közül, pedagógiai tanulmányokat folytatva, a *Ratio Educationis*, oktatásügyi rendelkezését ismerjük részletesebben. Arról azonban keveset tudunk, hogy uralkodása mellett, mekkora gondot fordított családi életére, gyermekeire, s hón szeretett férjére – Lotharingiai Ferencre is.

Az uralkodónő családi életével felmerülő legfontosabb kérdések között szerepelhet, hogy miként is tudta összeegyeztetni az uralkodói teendőkkel zsúfoltságig megtelt napjait a családi teendőkkel? Hogyan nevelte tizenkét fős „gyermekcseregét”, (2. melléklet) és gyermekei nevelési módszereitől valójában mennyire is voltak boldogok? Saját házassítási politikát alkalmazva, miért hagyta legtöbb gyermekét, beleértve a fiúkat és a leányokat is általa hajszolt kényszerházasságokban sínylődni? Egyáltalán milyen elvek vezérelték házassági politikáját? A születés, a rang, a kötelesség, valamint édesanyjuknak való megfelelés, mennyire csorbította a gyermekek egyéni fejlődését, személyiségét?

Mária Terézia eredetileg tizenhat alkalommal esett teherbe, ami annyit jelent, hogy életének hatvanhárom évéből összesen tizenkettő évet uralkodott úgy, hogy szíve alatt gyermeket hordott. A tizenhat gyermekből mindössze tizenkettő maradt életben: egyikőjük közvetlenül születése után, két gyermek pedig néhány évesen halt meg, másik kettő pedig serdülőkorban. Azonban a többiek sem büszkélkedhettek a hosszú élettel, kivéve egyet, Mária Erzsébetet, aki hatvanöt éves korában halálozott el. Ezzel édesanyja életkorát is meghaladta, aki hatvanhárom évesen hunyt el.² A tizenhat gyermekből tizenegy leány volt, akik közül mindössze hatan élték meg a felnőttkort: Mária Anna, Mária Erzsébet,

2

<http://books.google.hu/books?id=UuSajK3H0GQC&pg=PA303&dq=maria+theresia+und+kinder&hl=hu&sa=X&ei=3sJbU4uQC4fL4ATzyIFo&ved=0CEoQ6AEwBA#v=snippet&q=maria%20theresia%20und%20die%20kinder&f=false>, Richard Suchenwirt: *Maria Theresia: ein Kaiserleben*, 303., megtekintve: 2014. január 28. 21:22

Mária Amália, Mária Karolina, Marie-Antoinette, és Mária Krisztina. Láthatjuk tehát, hogy a leányok voltak létszámfölényben, azonban Mária Terézia éppúgy kiemelten törődött a fiúk testi jólétével, szellem és jellemfejlődésével, mint a leányokéval, akiket javarészt uralkodásra, illetve egyházi pályára készítettek fel. József, Károly József, Lipót, Ferdinánd és Miksa: íme az öt fiú.³

A gyermekek közül Mária Krisztina, a kedvenc leány, a kevésbé ismert Mária Anna, vagy ahogyan többen nevezték testi fogyatékossága után, „púpos Marianna”, végül pedig Marie-Antoinette, anyja házassági politikájának egyik legnagyobb és egyben legismertebb elszenvedője kerül bemutatásra. A három Habsburg leány életének, személyiségjegyeinek, továbbá családi és dinasztikus szerepkörének ismertetésével, anya-gyermek kapcsolatuknak szemléltetésével Mária Teréziáról mint anyáról is képet kapunk, beleértve annak gyakran politikai megfontolásból fűszerezett cselekedeteit, nevelési módszereit. Ahhoz, hogy jobban fel tudjuk térképezni a főhercegnők életében betöltött szerepköröket, a rájuk háruló kötelezettségeket, a gyakorta vállukra telepedő súlyos terheket, beleértve Mária Terézia akaratának érvényesülését a Habsburg-dinasztia oltárán, meg kell, ismerkedjünk a 18. századi nők helyzetével, alárendelt szerepükkel, kiszolgáltatott sorsukkal, melyek az akkori értékrendjükbe, mindennapos tevékenységeikbe beívódtak.

2. Nők helyzete a 18. században

Az Új életre kelt Hippolytus című könyv ismeretlen szerzője a következő szavakkal üz gúnyt a nőkből: *A hűtlenség a természetükhöz tartozik: az életük merő álhatatlanság, hiúk és üreslelkűek: mértéktelenül kíváncsiak: fecsegésük megdöbbenti a szarkát is. Szemmel látható elmeengességgel vannak megverve:*

³Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 7.

semmit sem tudnak s ha véletlenül egy okos akad köztük, ez annál sajnálatosabbnak tünteti fel, hogy a többi milyen tudatlan és ostoba. (1644)⁴

Habár e sorok mögött erőteljes túlzással kifejezett, már-már groteszknak ható leírás bújik meg egyértelműen negatív képet festve a szebbik nem „érdemeiről”, mégis tükrözi a 17-18. század felfogását a nőkkel kapcsolatban.

Mint, ahogy a fenti sorok is alátámasztják, lánynak születni a 18. században nem volt épp szerencsés helyzet főleg, ha az a bizonyos leánygyermek neves uralkodócsalád sarjaként jött a világra. Ebben az időszakban ugyanis fiúgyermek születését várták oly áhítottan, több szempontból is. Elsődlegesen a fiúk számítottak trónörökösnek, ők lehettek azok, akik uralkodói babérokra törhettek szüleik után – Mária Terézia törte meg e évszázadokra visszanyúló hagyományt a *Pragmatica Sanctio* (3. melléklet) örökösödési rendelkezéssel, mivel apja, III. Károly császár nem büszkélkedhetett fiú trónörökössel –, továbbá ők voltak azok, akik az élet minden területén irányadónak számítottak.⁵ E felfogás értelmében a fiú vált egyedül képessé arra, hogy a család törzsét fenntartsa, nevét továbbvigye, valamint hivatalai, vagyona megőrzésére hivatott örökös.⁶ Maga döntött később saját gyermekeinek neveltetéséről, sőt párválasztásukkal kapcsolatban is ő hozott mérvadó döntéseket. A férfi kizárólagos főszerepe mutatható ki a politika, a gazdaság, a tudomány, vagy a művészetek terén is.⁷ Kimagasló tekintélyét jószerivel senki sem gátolhatta meg, főleg nem egy nő. Így ezeket olvasva még érthetőbbé válik az a tény is, hogy arra a férfira igencsak görbén néztek, aki nem volt alkalmas fiú nemzésére, vagy lányai is születtek. Ebben a században leány születését nem fogadta családja örömmel, ünnepi dísszel. A szülők szívét ez esetben nem töltötte el diadalmi mámor. Nemhogy „áldásnak” tekintették volna, még szégyent, büntudatot is éreztek miatta.⁸

Nézzük meg most mindezt az ellentétes nemre vonatkoztatva! A nők velük szemben gyakran alsóbbrendű lényként, óhajuknak alárendelt, kiszolgáló szerepben köszöntenek vissza. Mint azt olvastuk korábban, gyenge, hiú, üresfejű

⁴<http://agnesdilaszo.wordpress.com/2010/07/13/a-nok-tortenete-tanulmany-3/>, megtekintve: 2014. április 13. 19:04

⁵Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 32.

⁶<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1329>, megtekintve: 2014. április 13. 19:38

⁷Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 32.

⁸<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1329>, megtekintve: 2014. április 13. 19:38

teremtések, kiknek feladatai jószerivel a gyermekszülésre, valamint férjeik iránti kötelezettségeik ellátására korlátozódtak.⁹ Minthogy egy leány világra jötté terhesnek hatott, gyorsan igyekeztek megszabadulni tőle. A leánycsecsemőket mihamar dajka felügyeletére bízta, s gyakran házon kívül tartották. E cél betöltésére alkalmaztak oly gyakran szoptatós dajkákat. Az anyák csak ritkán látogatták meg fejlődő gyermekeiket, vajmi keveset törődve velük, s ezzel az akkoriban még csak nem is sejtett kora anya-gyermek kapcsolat alapjainak megingását.¹⁰ Így mindezeket egybevetve könnyűszerrel kijelenthetjük, nem volt könnyű helyzetben a női nem, sőt jelentős társadalmi diszkrimináció sújtotta, másodrendű rétegnek minősült ebben a patriarchális szerkezetű társadalmi rendben.¹¹

Mária Terézia a trónon ülve jómaga is tapasztalhatta a diszkrimináció sújtotta nők helyzetét – uralkodását sokan nem nézték jó szemmel, s trónját háborúkban kellett, hogy megvédje női mivoltából fakadóan is –, ezért igyekezett leányait már gyermekként felkészíteni a rájuk háruló kötelezettségeik ellátására, különös tekintettel jövődöbeli férjük felsöbbrendüségének mindenkori érvényesülésére, az irántuk kifejezett alázatra, valamint feleségként és anyaként egyaránt betöltendő szerepükre, mely nem lehet mentes férjük akarata és óhaja alól. Felhívja figyelmüket arra is, soha ne ártsák bele magukat a politikába, az uralkodás gondjaiba, vagy az államügyekbe, ez szigorúan a melléjük rendelt férjek dolga. A természet öket egyes egyedül a férjeik iránti hűségre és a gyermekszülésre szánta.

Ha már a nők helyzetéről szöltünk eddig, beleértve a férfi iránti kötelességeket, kapcsoljuk mindezt össze a nagyhatalmú Habsburg-ház dinasztikus érdekeivel. Az eredmény: Mária Terézia házassodási politikája, melynek valamennyi leánygyermeke áldozatul esett, köztük a következö fejezetben megjelenö Marie-Antoinette. A Habsburgok dinasztikus érdekeit megkövetelő politikai fondorlatú házasságok esetében a párválasztás a rang, a vagyon alapján történik, valamint az újabb kapcsolatok kiépítésének, szövetségek köttetésének, az uralkodóház terjeszkedésének figyelembevételével. E javarészt

⁹Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 32.

¹⁰<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1329>, megtekintve: 2014. április 13. 19:38

¹¹Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 32.

előre megfontolt házasságok alól kivételt képezettek is – különböző okoknál fogva – megjelennek a tanulmányban két főhercegnő esetében: Mária Krisztina és Mária Anna.

Mária Terézia leányai

3.1. Mária Krisztina – a kedvenc leány

*Tizenharmadika! Szerencsés nap, amely az én drága, legkedvesebb Mimimmel ajándékozott meg.*¹² (Mária Terézia, Mária Krisztinának 1780. május 13-án). Néhány hónappal halála előtt Mária Terézia e érzelmes anyai kinyilatkoztatásával kezdi sorait legkedvesebb gyermekéhez, Mária Krisztinához intézett levelében, amelyben születésének napjára emlékezik.¹³ Joggal! A dátum mindkettőjük életében kiemelkedő jelentőséggel bír, ettől kezdve ugyanis anyát és leányát életre szóló kötelék fűzi egymáshoz.

Elérkeztünk dolgozatom talán egyik legizgalmasabb részéhez, a három főhercegnőhöz. Az egyes fejezetekben megjelenő leányok életútját aszerint tekintem át, hogy édesanyjukhoz, Mária Teréziához, milyen kapcsolat fűzte őket, s hogy ez a viszony miként határozta meg életüket már gyermekként, majd később felnőtt korukban is. Ez alapján beszélhetünk kedvenc, illetve problémás gyermekekről. Mindamellet, hogy megtudjuk, Mária Terézia és a gyermekek milyen kapcsolatban álltak egymással, betekintést nyerünk abba is, hogy anyai szívének, kik és mivel okoztak megannyi aggodalmat, bánatot, csalódottságot, vagy épp örömet.

A tanulmányok sorát Mária Krisztina (4. melléklet) nyitja meg. Ki mással is indíthatnánk, mint a kedvenc gyermekkel, Mária Terézia egyetlen Mimijével, az édesanya haláláig soha meg nem szűnő szeretetet élvező leánnyal, aki az uralkodónő anyai szívében központi helyet elfoglalva, a testvérek közötti rivalizálást kiélezve, házassági politikától mentes szerelmi házasságot kötve kritikus pont családanya mivoltában. A kettejük elválaszthatatlan kapcsolatával

¹² Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 56.

¹³ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 56.

felmerülő kérdések adóttak. Miért éppen Mária Krisztinának adatott meg az a lehetőség, hogy Mária Terézia szeretetében mindvégig dúskálhatott? Miért csak ő élvezhette ezt a nyilvánvaló, sohasem titkolt részlehlást? Mi lehetett az oka nagyfokú megkülönböztetésének? Talán szebb vagy okosabb volt testvéreinél? Különleges képességek birtokában volt? Egyáltalán, mivel hódította meg környezetét, főleg édesanyját, aki mindvégig rajongással csüngött leánygyermekén?¹⁴ Vajon testvéreinek miért nem jutott osztályrészül ennyi szeretet, törődés, és kiváltság? Mindezekre megtudhatjuk a választ, amennyiben visszalépünk az időben, az előbb már említett neves születésnaphoz, „Madame Mimi” születésnapjához. A bűvös időpont: 1742. május 13.

Anno Domini 1742, die 13. Maii Post horam 11tam de nocte fuit nata Serenissima Archiducissa Austriae (Az Úr 1742. évében, május 13. napján, éjjel 11 óra után megszületett Ausztria nagyméltóságú főhercegnője), hangzik a bejegyzés a Burg anyakönyvéből.¹⁵ 1717. május 13. 1742. május 13. – az utóbbi mint kiderült, Mária Krisztina születésének időpontja. Ki születetett ugyanezen a napon, 1717-ben? Mária Teréziának is május 13-án adott életet édesanyja. Mária Krisztina és anyja, Mária Terézia tehát ugyanazon napon, május 13-án születtek, negyedszázad eltéréssel. Ezzel meg is kaptuk a választ Mária Krisztina kitüntetett helyzetére. Habár Mária Terézia sem elsőszülött gyermeke, sem elsőszülött leánya nem volt-ötödik volt a sorban-, anyja túlradó szeretetét mégis ő nyerte el, amiatt, hogy az uralkodónő éppen a saját születésnapján hozta világra.¹⁶ Mária Terézia hitt a felsőbb sugallatokban, így ezt a véletlen helyzetet, szerencsés előjelnek tekintette, ezért illette Mária Krisztinát különleges hely a szívében. Éppen a 25. születésnapján hozta világra „Mimerl – t”, amikor is az ő tiszteletére szerveztek születésnap i ünnepséget, ám váratlanul a szülés folyamata megindult.¹⁷ Vajon elég ok ez arra, hogy édesanyja ettől fogva kényeztesse, babusgassa, leplezetlenül szeresse, egyedi kívánságokban és kiváltságokban részesítse az időközben rendkívül makacs, szeszélyes, lobbanékony lánnyá serdülő gyermeket?

¹⁴ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 55.

¹⁵ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 56.

¹⁶ http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/akirol_a_krisztinavaros_a_nevet_kapta.html, megtekintve: 2014. február 11. 13:41

¹⁷ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 55-56.

Ha Mária Terézia nevelési elveire, szigorú előírásaira gondolunk a gyermeknevelésben, némi ellentétet vélünk felfedezni az engedelmességre, jámborságra és fegyelemre épülő nevelési módszerek és Mária Krisztina neveltetése között. Habár a hercegkisasszony csakúgy, mint többi testvére gondos oktatásban és nevelésben részesült, szorgalmával, rajztehetségével, festészet iránti szenvedélyével és főleg engedetlen magatartásával kitűnt társai közül. Természetesen engedetlen, önfejű, csökönyös magaviseletének kialakulásához nagyban hozzájárult maga Mária Terézia elkényeztető bánásmódja, örökös figyelme, túlárado szeretete, és dicsérete.¹⁸ Mária Krisztina igyekezett rendre kihasználni azt, a császárnő szívének ő a gyengepontja. Mindig meg tudta nyerni magának anyját, állítólag még az államügyekbe is szívesen beleütötte az orrát, s még az 1770-es években is befolyással volt anyjára.¹⁹

Mit szóltak mindehhez a testvérek? Hogyan viselték, hogy testvérük, Mimi körül forog minden? Azt mondanom sem kell, a testvérek kevésbé részesültek Mária Terézia ilyen mértékű figyelméből, szeretetéből, ami a kiváltságosnak kijárt. A legtöbb testvér éppen ezért messze elkerülte Mimit, nem játszottak, alig beszélgettek, érintkeztek vele, s annak viselkedése pedig még inkább gyűlölködésre ingerelte őket még felnőtt korukban is. Anyjukkal való szoros kapcsolata ellenszenvet ébresztettek bennük iránta, irigységre, féltékenységre sarkalta valamennyiüket, ami legtöbbször odáig vezetett, hogy összetűzésbe keveredtek a főhercegek és főhercegnők Mimivel. Arról, hogy valójában, mennyire viselhette meg Mária Terézia többi gyermekét Mária Krisztinával való kivételezése az alábbi naplórészlet tanúskodik az egyik öcs, Lipót herceg tollából:²⁰

... általános gyűlölet és félelem veszi körül, mert igen gonosz a nyelve, és mindent továbbad a császárnőnek. Tele van becsvággal és haszonleséssel, azt akarja, hogy minden dolgokban jobban kiszolgálják és megbecsüljék, mint a család többi tagját, ... mindig

¹⁸ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 59-60.

¹⁹ http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/akirol_a_krisztinavaros_a_nevet_kapta.html, megtekintve: 2014. február 11. 13:41

²⁰ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 58-59.

*ügyesen kihasználta a császárnő gyenge pontjait. A császárnő pedig, nehogy elveszítse és fel se bőszítse, mert akkor görbén talál ránézni, megtesz neki mindent, amit csak akar...*²¹

Azonban nemcsak Lipót írása árulkodik korántsem elfogulatlanul nővére jellemhibáiról, megvetéséről és általános gyűlöletéről, valamennyi lánytestvére is irigykedett rá, többek között Mária Anna is, de József ellenszenvét is sikerült magának kivívnia. Többek között Mária Krisztina Albert herceggel (5. melléklet) kötött boldog házassága idején, Józsefnek köszönheti osztályrészül jutott száműzetését.

Mária Krisztina kiváltságos helyzetét továbbpéldázza az őt rajongásig szerető császári mama hozzáállása boldogságához. Mária Terézia kora kötelezettségének, szellemiségének eleget téve kényesen ügyelt a megfelelő házastársi kapcsolatok kiépítésére gyermekei életében. A leányainak rendelt férjek esetében kizárólag a név, cím, vagyon, és a politikai kapcsolatok megléte dominált, melyektől a Habsburgok kapcsolatainak kiterjesztését várták. Egyetlen leánya sem részesülhetett boldog szerelmi házasságban, kivéve Mimit. A császárné rábólintott a köztisztelőben álló, ám másodrendű európai uralkodóház vagyontalan fiával, Albert herceggel való szerelemből kötött házasságára. Mária Terézia a szász-tescheni herceget, Magyarország, majd Ausztria helytartójává teszi.²²

Senki ne gondolja azt, hogy Mária Terézia kedvenc gyermekével való kapcsolatának bemutatásával, a császárnőt rossz anyaként próbálom meg feltüntetni, vagy vádoló azzal, anyai szeretete nem egyforma mértékben oszlott el, kivételező bánásmódja pedig, családi viszályok kiélezéséhez vezetett. Azonban azt mindenféleképpen tudni kell, hogy saját maga okozta problémákba ütközött bele azzal, hogy Mária Krisztinát túlságosan kényeztette. Testvérek közötti viszályokat, gyűlölködések, irigységet és féltékenységet indított el anyai

²¹ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 58-59.

²²<http://books.google.hu/books?id=VQquMPyZtWsC&printsec=frontcover&dq=maria+theresia+und+kinder&hl=hu&sa=X&ei=1cdbU9vBEOuX4wTa94CIAQ&ved=0CGoQ6AEwCA#v=onepage&q=maria%20theresia%20und%20kinder&f=false>, Anke Seifert: *Maria Theresia von Österreich als Mutter*, 6.

szívének leplezetlen részleghajlása, mely a közöttük lévő későbbi kapcsolatokat is jelentősen meghatározta, esetenként akár örökre el is mérgesítette.

3.2. Mária Anna – a „púpos Marianna”

Ahogy az előző fejezetekből is kitűnik, a 18. században bizony nem volt könnyű helyzetben az, aki lánynak született, ugyanis még e században sem mutatkozik javulás a helyzetüket illetőleg. Ám, mi történik akkor, ha az amúgy is alárendelt, másodrendű szerep mellé még előnytelen megjelenés, vagy ami még ennél is rosszabb fizikai létgyengeség, folyamatos gyengélkedés, sorozatos betegség társul? Hogyan tud egy nő ekkoriban saját testi fogyatékoságával szembenézni, s egyáltalán, hogyan viseltetik iránta a társadalom kiváltképp akkor, ha egy nemes származású főhercegnő az illető? Vajon saját fizikai valónk képes kifejezni lelki állapotunkat?

Mária Annának, (6. melléklet) vagy ahogyan családi körben gyakran szólítják, Mariannának mindezekkel szembesülnie kellett. S, ha mindez még nem lenne elég az átélt dolgok listájából, tegyük hozzá, hogy anyja, Mária Terézia törődésében, anyai szeretetében sem dúskálhatott. Gyermekként, fiatal lányként és érett felnőtt nőként is egyaránt megsínyli, hogy anyja szívében testvérei előrébbvalók, különös tekintettel az előző fejezetben megjelenő kedvenc leány, Mária Krisztina születése után. Habár külsejével, jellemével nem sikerül felhívnia magára a figyelmet, sokoldalú tehetségével igyekszik kivívni környezetét, főként anyja figyelmét. Ám a szeretetre éhes kislány fölött rendre elnéznek. S, mit tesz ekkor egy gyermek, ha egyre azt érzi, édesanyja hanyagolja, nem eléggé törődik vele? Hogyan próbálja meg környezetét érdeklődését magára vonni? Neveletlen viselkedéssel, csínytevésekkel, egyre élénkülő fontoskodással, színpadi szerepekkel. Azonban hamarosan rá kell, ébredjen, nem léphet folyton színpadra, ha egy kis figyelmet szeretne elérni családjának köréből.²³

²³ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 35-36.

Fellépéseinek rövid életű sikere után nagyfokú rossz lelkiállapot telepszik rá. Lelkiállapota pedig testi, avagy a mai modern pszichológia szakkifejezésével élve pszichoszomatikus tüneteket produkál. Sorozatos gyengélkedésével, betegeskedésével anyja szeretetét, törődését próbálja meg kicsikarni, amiről persze Mária Teréziának fogalma nem volt. Mint ahogy arról sem, hogy leánya kóros testi és szellemi tünetei mögött egy sajátos már említett kórkép áll. Persze mentségére szolgáljon, a 18. században senki sem ismerhette még betegeskedési hátterében álló tünetek valódi magyarázatát. Mindenesetre a sorozatos betegségekért nagy árat fizet az alig 19 éves, szeretetihes leány: egyik tüdőgyulladás után fennmaradó szövődményként jól látható púpja nő, s ettől kezdve teste élete végéig torz marad, minthogy rossz lelkiállapota is tovább fokozódik. Testi fogyatékoságát igyekszik a nyilvánosság szeme elől gondosan eltakarni, de annak nyomát sosem tudja igazán elrejteni a kíváncsi, fűrésző tekintetek előtt.²⁴

Torz kinézete miatt saját családi közegétől is eltávolodik, nagyfokú magányába zárkózik, egyetlen támasza lesz csupán, saját apja, akinek mint elnyomott családfőnek szintén jól esik lánya bizalma, tisztelete. A közös érdeklődési kör pedig még inkább elejét veszi kettejük erősödő kapcsolatának. A tudós hajlamú főhercegnő apjával együtt elmélyed a tudományokban, valamint a művészetek gyűrűjében, mely élete végéig személyiségének szerves részét képezi. Sokan ferde szemmel kísérik Mária Anna természettudományos és művészeti érdeklődését, hiszen ekkoriban egy tudós babérokra törő nőt nem becsülnék sokra, bármennyire is a Habsburg-ház tagja.²⁵ Arról, hogy valójában „púpos Marianna”(7. melléklet) mi mindent érzett, s élt át mind saját családja gyűrűjében mind pedig a külvilág szemszögéből nézve számkivetettként megdöbbenő sorok következnek öccse, Lipót naplófeljegyzéséből:

Mariannának semmi befolyása, egészen visszahúzódva, csak magának él... Nagyon tehetséges és becsvágyó... de mindenki leszólja, valóságos megvetés veszi körül... mind a császárné, mind pedig a császár részéről, akik soha nem néznek a szemébe, és a leggorombább sértésekkel

²⁴ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 36-37.

²⁵ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 37-38.

*illetik; Mária (Mimi) szintúgy. Ezért aztán teljesen visszavonult, és csak magának él. Csupa bizalmatlanság és titkolózás...*²⁶

Egyetlen előnye biztosan volt púpjá okozta torz jellemének: nem kellett Mária Terézia házassági politikájának behódolnia. Abban maga az anya is egyetért, leányát ilyen külsővel sohasem tudja férjhez adni. Azonban a fiatal lánynak ez nem gyógyír bánatára, mivel kérője sohasem jelentkezik az idő múlásával sem, hajadon marad. Élete egy ponton egészen biztosan beteljesedik, apja halála után anyja heves tiltakozása ellenére bevonul egy erzsébetrendi kolostor apácái közé abban a reményben, ahogy jómaga fogalmaz a kolostor főnöknőjének: *... hogy életemet ha nem is apácaként, de magányosan és az emberek szolgálatában fejezzem be. ... Kegyedék jó példája megnemesíti tökéletlenségem, és bizonyosan hozzásegít az üdvözlésemhez.*²⁷ Saját „tökéletlenségét” próbálja meg élete végéig ellensúlyozni az apácák életviteléhez idomulva, keresztényi irgalommal, áldozatkészséggel és jótékonykodással. Kora rendhagyó szociális érzékenységgel megáldva Mária Terézia lánya mind a mai napig elevenen él e rend emlékezetében.²⁸

3.3. Marie-Antoinette – a dinasztia áldozata

Marie-Antoinette, vagy Antónia, ahogyan családja nevezte, felületes hozzáállásával, rögeszmés szórakozási vágyával, erkölcsi züllöttségével lett a közvélemény „*louve autrichienne*”-je, osztrák nőstényfarkasa.²⁹ A legjobb példa Mária Terézia oly sokat emlegetett házassági politikájára, hiszen már egészen kislánykorától kezdve politikai érdek vezérelte nevelésben és oktatásban részesül, hogy méltó lehessen a francia trónra és ezzel együtt XVI. Lajos király kezére. De, ki is volt ő? Milyen is volt valójában? Franciaország királynéjaként hogyan jutott el a vérpadig? Vajon sorsa eleve erre a véres, megalázó, iszonyatos végre lett

²⁶ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 41.

²⁷ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 44.

²⁸ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 53-54.

²⁹ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 5.

kijelölve, vagy pusztán a francia forradalom áldozata?³⁰ Ha a forradalom nem borítja fel világát, csendesen, zavartalanul élt volna tánccal, csevegéssel, öltözködéssel, látogatásokkal telt volna élete, gyereket szül, és végül meghal anélkül, hogy a világ értelméről akár csak sejtelve is lett volna?³¹ Aligha. Marie-Antoinette (8. melléklet) már születése pillanatától kezdve nagy port kavart, s az államérdekek már kislányként kiszemelt áldozata kétségkívül rászolgált anyja örökös aggodalmaskodására. Személye korában és mind a mai napig is szenvedélyes viták elindítója. Azonban, hogyan és mivel is szolgált rá Mária Terézia legkisebb és egyben legismertebb leánya arra, hogy Franciaország leggyűlöltebb asszonyává váljon? A dinasztia vagy saját életvitele okozta problémák áldozata? Következzen egy kis ízelítő arról a lányról, aki a még megfontolt, hatalmas akaratú, mindent kézben tartó és irányítani tudó anyjának is oly sok fejtörést okozott.

Gyermekkora a császári udvarban játszódik le annak rendje és módja szerint, serdülőkorában pedig már koronás uralkodónő. A szép, jókedvű, gazdag, és elkényeztetett fiatalasszony soha nem tapasztalt sebességgel és könnyedséggel éli életét, semmi sem boríthatja fel játékvilágát, fokozatosan haladva bukása felé. Mígnem be is következik balsorsa. A mindig jólétben élő, könnyűvérű asszonynak a dicsőség, fényűzés helyett egyszer csak a gyűlölet, a szűk cella, és a vesztőhely lett osztályrésze, de térjünk vissza a kezdetekhez.³²

Mária Terézia tizenötödik gyermeke, Marie-Antoinette nem született éppen a legszerencsésebb időben, s ezt akkoriban sokan baljós előjelnek tekintették a kislány jövőjére nézve. Születésével egyidőben ugyanis Európa egyik legsúlyosabb természeti katasztrófája zajlik le Lisszabonban.³³ Tovább fokozva a szerencsétlenségek sorát, saját esküvőjén Versailles-ban a tiszteletére rendezett tűzijátékon újra arat a halál.³⁴ A lisszaboni földrengésnél azonban egy sokkal nagyobb horderejű esemény is lejátszódik, nevezetesen a politikában. Ez utóbbi határozza meg egyértelműen a leány jövőendő sorsát. 1756 májusában Franciaország és Ausztria szövetséget köt, mindezzel mindörökre véget vetve a

³⁰ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 216.

³¹ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 7.

³² Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 8.

³³ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 216.

³⁴ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 227.

két uralkodóház ellenségeskedésének. A Habsburg-ház és a Bourbon-dinasztia kapcsolata nemcsak az európai politikában hoz fordulatot, hanem a házassági politikában is, melynek egyik egyenes célpontja éppen Marie-Antoinette lett, aki félévvel korábban, 1755-ben látta meg a napvilágot.³⁵

Az állam érdekeit szem előtt tartó házasságról leendő XVI. Lajossal mit sem sejtő hercegisasszony vidáman cseperedik a császári palotában nevelők, dajkák, komornák, és gyermekleányok között. A tizenéves kislány környezetét már ekkoriban is igen erőteljesen manipulálva meglehetősen könnyelművé, komolytalanná és felületessé váló személyisége Mária Terézia aggodalmát is felkelti. A császárnénak habár tömérdek elfoglaltsága miatt nincs ideje gyermekseregének tagjaival egyenként foglalkozni, egy napon mégis ijedten eszmél rá Franciaország leendő királynéjának hiányosságaira. Azonnal munkához lát. Utolsó pillanatban kell pótolni a kislány német, francia nyelvtudását, valamint az általános műveltség hiányzó alapelemeit. Taníttatásába Franciaország is beleszól. Felelősnek érzik magukat országuk leendő uralkodónője iránt, s ennek következtében hamarosan megérkezik a palotába Vermond abbé, aki a játékot, mulatságot már ekkor is igen kedvelő, később szenvedélyévé váló hercegisasszonyból igazi francia dámát kíván faragni.³⁶ A játékos, figyelmetlen, és nyughatatlan serdülőlánnyról ekképpen fogalmaz:

*Több esze van, mint amennyit feltételeztek, de sajnos, tizenkét esztendőös koráig nem próbálták fegyelemre szoktatni az agyát. Lustasága és felületessége nagyon megnehezítették a munkámat. Hat hétig foglalkoztam a szépirodalom alapismereteivel, hamar megértett, helyesen ítél, de nem tudtam felkelteni érdeklődését a tárgy iránt, bárha éreztem, hogy rendelkezik az ehhez szükséges képességekkel. Meggyőződésem, hogy eredményes tanítására csak akkor van remény, ha egyidejűleg szórakoztatom is.*³⁷

³⁵ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 216-217.

³⁶ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 10-11.

³⁷ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 11.

A várva-várt eredmény megérkezett. A tizennégy éves leányra rá sem lehetett ismerni, persze látszólag, ugyanis továbbra is éretlen, tétova, komolytalan kislány maradt. Erre szokták azt mondani: a látszat néha csal. Az őt egyre fenyegető házassága, családjáról való leválása még inkább zavartabbá és nyugtalanná tette.³⁸ A házasságra, uralkodásra látszólag felkészült alig tizennégy éves kislány sorsa végleg megpecsételődött. A Habsburgok és a Bourbonok kibékültek, élükön pedig Mária Terézia és XV. Lajos készen állnak a gyermekek házasságkötésére. Franciaország trónörököse most már biztosan feleségül veszi az osztrák főhercegnőt!³⁹ A bonyodalmak sora hát kezdetét is veszi, melynek zárása a mindössze harmincnyolc éves Marie-Antoinette csúf lefejezésével ér véget.

A tizenéves kislány útravalója Franciaország felé tartva anyjától, Mária Teréziától: *Legyen jó a francia néphez, hogy azt mondhassák, egy angyalt küldtem nekik.*⁴⁰ Nos, mondanom sem kell, ezt az „angyali” szerepet nem Marie-Antoinette töltötte be a francia udvar mindennapjaiban. Sőt! A mindig jó kedélyű, zabolátlan természetű, temperamentumos lány minden megmozdulását a közvélemény folyamatos rosszallással figyeli. Franciaország királynéjának nem sikerült beilleszkednie a versailles-i szigorú etikett lajstromába. Férje, a mindössze egy évvel idősebb XVI. Lajos, francia király (9. melléklet) tehetetlensége, tapasztalatlansága, gyermeknemzésre való alkalmatlansága és Marie-Antoinette ebből fakadó kielégítetlensége még inkább fokozza féktelen szabadságvágyát. Talál magának egy kedvenc időtöltést: fejest ugrik a szórakozásba, melyre való hajlama már gyermekkorában is megmutatkozott. Hajnalig tartó bálokon, estélyeken, multságokon vesz részt, adósságokba veri magát a kártyaasztalnál, ifjú lovagokkal kacérkodik, mit sem törődve az élet másik oldalával.⁴¹ Azzal az oldallal, amivel neki igazából a trónon ülve kellett volna nap mint nap foglalkoznia, emberek millióival törödni. Sejtelve sem volt azokról az alattvalóiról, akik emberhez méltatlan nyomortanyákon tengődtek, nem volt mit enniük, vagy rongyokba öltözötten koldultak. A királynénak az élet ezen oldaláról fogalma nem volt: az ország, a nép sorsa felé cseppnyi érdeklődést sem mutatott.

³⁸ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 220.

³⁹ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 12.

⁴⁰ Hannes Etlstorfer: *Mária Terézia a gyermekszobában Egy császárnő magánélete*, 102.

⁴¹ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 231-232.

Csak a maga világával volt hajlandó kizárólag törődni, amelyben nemesi léhűtők hada tobzódott élősdjében – más világról egyszerűen nem vett tudomást.⁴² A francia nép idegen származású királynéja állandó pletykák, intrikák alanyává válik. Marie-Antoinette pazarló életvitele, szünni nem akaró játékszenvedélye, szórakozási vágya, kacérkodása hamarosan olyannyira kivívja a körülette élők ellenszenvét, hogy az egész országot elárasztó pletykák, gúnyiratok jelennek meg róla. Franciaország királynéja egy buja, férfifaló szörnyként köszönt vissza!⁴³

Mária Terézia fülébe is eljutottak a lányáról szóló pletykák. Az uralkodónő világosan látja leánya helyzetét az idegen udvarban, s tisztában van azzal is, hogy túl fiatalon került a trónra és túlságosan is komolytalan ahhoz, hogy az uralkodói széken megállja a helyét.⁴⁴ Aggódó anyaként egyik utasítását követi a másik Marie-Antoinette-hez címzett tömérdek levelében. Azonban a kérdés már csak az, hogy ezek a cseppet sem hízelgő, olykor meglehetősen csípős hangvételű írások, mennyire is tudták megfékezni a lány zabolátlan természetét?

*...Nem szabad sétálással és látogatásokkal elfecsérelned az időt, mert végül hatalmas úrt érzel majd, és meg fogod bánni, hogy nem okosabban töltötted el az idődet.*⁴⁵ Nem véletlenül zárom e fejezet sorait az előbbi levéltöredékkel Mária Teréziától. A császárnő inti leányát, mint azt oly gyakran meg is tette – meg fogja bánni a felesleges dolgokra pazarolt idejét. Vajon valóban megbánta-e? Érzett-e tétlenség, hatalmas úrt, ürességet a lelkében? Nem tudni. Annyi azonban bizonyos, amikor az élet hirtelen kemény ököllel csapott le rá – gondolok itt a kivégzésére és az azt megelőző megpróbáltatásaira, beleértve a hírhedt „nyaklánc-pert” is – a szenvedéshez nem szokott ember minden erejével igyekszik menekülni. (10. melléklet) Szörnyű kínjai, meghurcolása közepette önmagára eszmél, rádöbben élete tartalmatlan voltára, felismeri saját belső átalakulását, mely a súlyos megpróbáltatások nélkül soha nem játszódhatott volna le benne.⁴⁶ Ekképpen fogalmaz: *Csak a szerencsétlenségben tudjuk meg, hogy kik vagyunk!*⁴⁷ A kérdés már csak az, ha sejtette volna hamarabb végzetét azt,

⁴² Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 240-241.

⁴³ Friederich Weissensteiner: *Mária Terézia leányai*, 231-232.

⁴⁴ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 39.

⁴⁵ Hannes Etlstorfer: *Mária Terézia a gyermekszobában Egy császárnő magánélete*, 106.

⁴⁶ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 8.

⁴⁷ Stefan Zweig: *Marie Antoinette*, 8.

Franciaország uralkodónőjeként vérpadon a fejét vesztí, s teste holmi tömegsírba kerül, vajon másképp éli életét? Mindenesetre Marie-Antoinette helyzete is példázza, hogy Mária Teréziát, a híres uralkodónőt, kivételes családját a házassági politika egyik legnagyobb híveként és mestereként tartjuk számon.

4. Összegzés: Mária Terézia anyaszerepének politikai metamorfózisa

Európa leghíresebb és legnagyobb hatalmú uralkodócsaládjának tartják számon a Habsburg dinasztiát. Azonban e dinasztia érvényesülésében nagyban hozzájárult a híres mondással – *Tu, felix Austria, nube* – kifejezett házassági politika, mely az uralkodóház tagjait nem feltétlenül tette boldoggá.⁴⁸ Így Mária Terézia legtöbb gyermekét sem. A gyermekek sorsát befolyásoló politikai törekvések, hatalmi érdekek, valamint a diplomáciai kapcsolatok kiépítésének reménye mind rányomták bélyegüket az ifjú főhercegek és főhercegnők életére, jövőre sorsára.

Tanulmányomból Mária Terézia lányai és azok élete, női mivoltukból fakadó szerepe emelkedik ki. Mindemellett Mária Terézia mint családanya szerepét is hivatott tükrözni. A megfontolt, mindent gondosan mérlegelő, szerető szülő. Ám a bensőséges, ugyanakkor szigorú, ellentmondást nem tűró, olykor erőteljesen megoszló anyai szeretet és cselekedet mögött mindvégig megbújik a politika. Mária Terézia gyermekei életét, azok neveltetését, ha nem is nyilvánosan kimutatva számukra, de a dinasztikus érdekeknek rendelte alá. Ez utóbbit támasztja alá az uralkodónő kiházásítási politikája, melynek legtöbb felnőttkort megélt gyermeke áldozatul esett. Mária Krisztina, a kedvenc leány címet birtokolva, Mária Anna pedig torz megjelenésének köszönhetően mentesül a kényszerházasságok alól. Nem így Marie-Antoinette! Őt a nagyhatalmú mama

⁴⁸ <http://konyvtar.hu/konyv/11560>, megtekintve: 2014. április 04. 12:32

Franciaország királynőjévé tett a franciákkal kötött szövetséget megpecsételve, melynek véghezviteléhez érdekházassága megkívánt oktatásban, nevelésben részesült.

Mária Teréziáról mint szerető feleségről, családanyáról keringő ócska pletykák, hírhedt legendák keresztüzében nehéz kiszűrni az igazságot, s véleményt alkotnunk. Annál is inkább, mivel személyiségét korában és mai napig is érik támadások kiváltképp azért, gyermekeit rendre általa kiszemelt házasságokba kergette, s saját életüket a nagyhatalmú Habsburg dinasztia érdekeinek vetette alá. Tudomása mindvégig volt leányai boldogtalanságáról a politikai megfontolásból köttetett frigyuk alatt, ám mégsem tett semmit ellene, pusztán annyit, hogy terjedelmes leveleiben tartotta bennük a lelket, intette őket türelemre, kitartásra, férjeik iránti hűségük betartatására. Kérdésként merült fel már a legelején, saját házassági politikát alkalmazva, miért hagyta legtöbb gyermekét, beleértve a fiúkat és a leányokat is általa hajszolt kényszerházasságokban sínylődni. Ítélethozatalunk előtt mindenképp mérlegelnünk kell kiházasítási politikájának azon tényezőit, melyek még az ő szavánál is felsőbb rendelkezések voltak. Az akkori század dinasztikus követelései, törvényszerűségei mint az uralkodóház méltó rangjának megtartása, vagy a politikai szövetségek megerősítése, újabb kapcsolatok kiépítésével a dinasztia terjeszkedése előtt neki is kötelessége volt fejet hajtani.

Felhasznált irodalom

Hannes Etzlstorfer: *Mária Terézia a gyermekszobában Egy császárnő magánélete*. Gabo, Budapest, 2008.

Ifj. Barta János: *Mária Terézia*. Gondolat, Budapest, 1998.

Stefan Zweig: *Marie Antoinette*. Pesti Szalon, Budapest, 1993.

Weissensteiner Frederich: *Mária Terézia leányai*. Fabula, Budapest, 1995.

Internetes források

Richard Suchenwirt: *Maria Theresia: ein Kaiserleben*, 2003.
<http://books.google.hu/books?id=UuSajK3H0GQC&pg=PA303&dq=maria+theresia+und+kinder&hl=hu&sa=X&ei=3sJbU4uQC4fL4ATzyIFo&ved=0CEoQ6AEwBA#v=snippet&q=maria%20theresia%20und%20die%20kinder&f=false>

Anke Seifert: *Maria Theresia von Österreich als Mutter*, Studienarbeit, 2005.
<http://books.google.hu/books?id=VQquMPyZtWsC&printsec=frontcover&dq=maria+theresia+und+kinder&hl=hu&sa=X&ei=1cdbU9vBEOuX4wTa94CIAQ&ved=0CGoQ6AEwCA#v=onepage&q=maria%20theresia%20und%20kinder&f=false>

D. László Ágnes blogja: *Az európai nők története* (Tanulmány)
<http://agnesdlaszlo.wordpress.com/2010/07/13/a-nok-tortenete-tanulmany-3/>

A PTE Egyetemi Könyvtárának Digitális Univerzuma: *Goncourt, Edmond de: A nő a XVIII. században – I. kötet (1921)*
<http://digitalia.lib.pte.hu/?p=1329>

Magyar Országos levéltár cikke

http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/akirol_a_krisztinavaros_a_nevet_kapta.html

Weissensteiner Frederich: *Mária Terézia leányai*

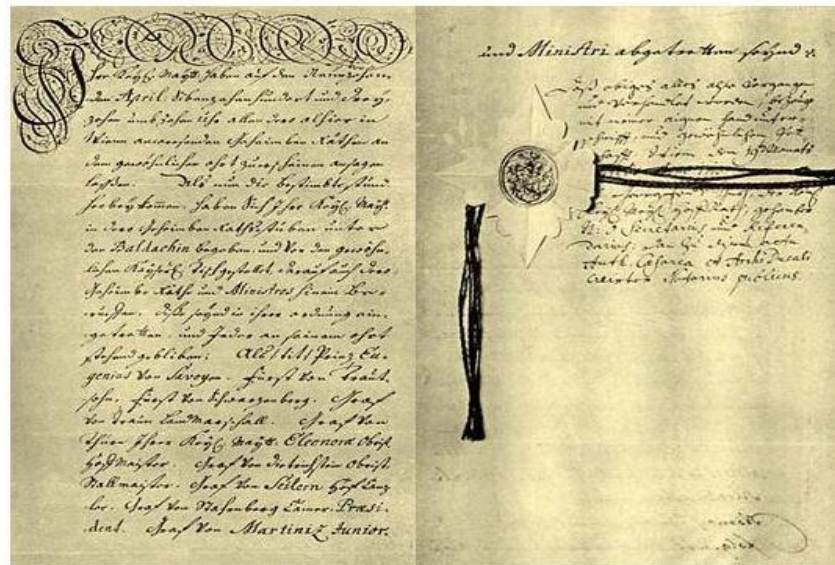
<http://konyvtar.hu/konyv/11560> – Könyvismertető

Mellékletek

1. melléklet: Mária Terézia (1740-1780)⁴⁹

⁴⁹ [https://www.google.hu/search?q=M%C3%A1ria+Ter%C3%A9zia&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ei=zLhbU-6TMiffAaPjYCABQ&ved=0CAYQAUoAQ&biw=1164&bih=840#facrc=&imgdii=&imgrc=SvvlHdU1JEhfmM%253A%3BTI6IY75JFTlDnM%3Bhttp%253A%252F%252Fupload.wikimedia.org%252Fwikipedia%252Fcommons%252F3%252F3e%252FKaiserin_Maria_Theresia_\(HRR\).jpg%3Bhttp%253A%252F%252Fhu.wikipedia.org%252Fwiki%252FM%2525C3%2525A1ria_Ter%2525C3%2525A9zia_magyar_kir%2525C3%2525A1lyn%2525C5%252591%3B1651%3B2046, megtekintve: 2014. március 25. 17:59](https://www.google.hu/search?q=M%C3%A1ria+Ter%C3%A9zia&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ei=zLhbU-6TMiffAaPjYCABQ&ved=0CAYQAUoAQ&biw=1164&bih=840#facrc=&imgdii=&imgrc=SvvlHdU1JEhfmM%253A%3BTI6IY75JFTlDnM%3Bhttp%253A%252F%252Fupload.wikimedia.org%252Fwikipedia%252Fcommons%252F3%252F3e%252FKaiserin_Maria_Theresia_(HRR).jpg%3Bhttp%253A%252F%252Fhu.wikipedia.org%252Fwiki%252FM%2525C3%2525A1ria_Ter%2525C3%2525A9zia_magyar_kir%2525C3%2525A1lyn%2525C5%252591%3B1651%3B2046, megtekintve: 2014. március 25. 17:59)

A Pragmatica Sanctio első és utolsó oldala. A dokumentum mai helye: bécsi titkos levéltár

3. melléklet: Pragmatica Sanctio első és utolsó oldala⁵¹

4. melléklet: Mária Krisztina, a kedvenc leány⁵²

⁵¹

https://www.google.hu/search?q=M%C3%A1ria+Ter%C3%A9zia+%C3%A9s+a+le%C3%A1nyok&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ei=b24-U7i4DcT4ygOeyYGYCQ&ved=0CAYQ_AUoAQ&biw=1280&bih=923#q=Pragmatica+Sanctio&tbm=isch&facrc=&imgref=SS5P8V4I2PaBIM%253A%3BLUWabLJ_V41tM%3Bhttp%253A%252F%252Ftortenelemklub.com%252Fimages%252Ftartalom_okor%252Fmaria_terezia_masodikjozsef%252Fpragmatica_sanctio.jpg%3Bhttp%253A%252F%252Ftortenelemklub.com%252Fmagyar-toeri%252F18-szazad-19-szazad-eleje%252F396-maria-terezia-es-ii-jozsef-a-felvilagosult-abszolutizmus%3B543%3B424, megtekintve: 2014. április 4. 11:22

⁵² http://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Meister_der_Erzherzoginnenportraits_001.jpg, megtekintve: 2014. április 4. 14:08

5. melléklet: Albert szász-tescheni herceg⁵³

6. melléklet: Mária Anna – kislányként⁵⁴

⁵³ http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/idegen_herceg_a_magyar_helytartoi_szekben.html, megtekintve: 2014. április 5. 10:17

⁵⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg%E2%80%93Lotaringiai_M%C3%A1ria_Anna_f%C5%91hercegn%C5%91#mediaviewer/F%C3%A1jl:Archduchess_Maria_Anne_of_Austria.jpg, megtekintve: 2014. április 3. 18:25

7. melléklet: Mária Anna – „püpos Marianna”⁵⁵

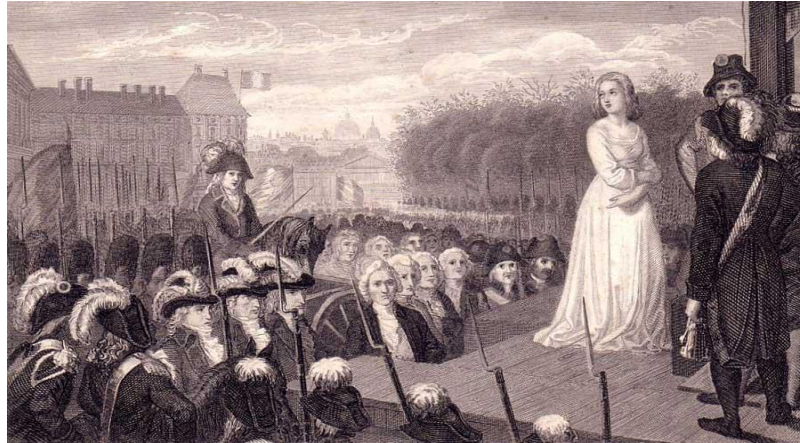
8. melléklet: A bűbájos Marie-Antoinette⁵⁶

9. melléklet: Szerelem dinasztikus alapokon: XVI. Lajossal⁵⁷

⁵⁵http://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg%E2%80%93Lotaringiai_M%C3%A1ria_Anna_f%C5%91hercegn%C5%91#mediaviewer/F%C3%A1jl:Joseph_II_of_Habsburg_Lorraine_and_sisters.jpg, megtekintve: 2014. április 24. 12:21

⁵⁶ <https://kuruc.info/r/9/102454/>, megtekintve: 2014. április 4. 15:00

10. melléklet: Marie-Antoinette meggyalázása és kivégeztetése⁵⁸

⁵⁷ <http://www.life.hu/intim/20130625-tortenelem-szerelem-parkapcsolat-marie-antoinette-es-xvi-lajos-szerelme.html>, megtekintve: 2014. április 4. 14:31

⁵⁸ <https://www.google.hu/search?q=Marie-Antoinette&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ei=IKI-U7bpEYzKsgaX0IHwBQ&ved=0CAYQAUoAQ&biw=1280&bih=923#q=Marie-Antoinette+av%C3%A9rpados&tbm=isch&facrc=&imgdii=&imgrc=0-6k25d0RAOIQM%253A%3BLjdqP7HxBffxDM%3Bhttps%253A%252F%252Fkuruc.info%252FgaleriaN%252Fegyeb%252Fmarieantoinettekivegzese.jpg%3Bhttps%253A%252F%252Fkuruc.info%252F%252F9%252F102454%252F%3B900%3B568>, megtekintve: 2014. április 4. 14:56